

راهنمایی تدوین طرح تحقیق (پروپوزال نویسی)

نویسنده: رضا صفری شالی

سال ۱۳۸۶

ناشر: انتشارات جامعه و فرهنگ، ۱۶۰ صفحه

ستار مرادی و مهدی مرادی

«راهنمای تدوین طرح تحقیق (پروپوزال نویسی)» اثری است مختصر و مفید در راستای آموزش به دانشجویان جدیدالورود به عرصه‌ی پژوهش که توسط رضا صفری شالی تألیف گردیده است. این کتاب شامل ۱۶۰ صفحه است که چاپ نخست آن در سال ۱۳۸۶ توسط انتشارات جامعه و فرهنگ صورت گرفت و منتشر گردید. همان‌طور که مؤلف در پیشگفتار کتاب ذکر کرده است، در حوزه‌ی روش تحقیق، عمدتاً مراحل یکسانی مورد قبول و توافق همه‌ی صاحب‌نظران وجود ندارد و در برخی موارد اختلاف‌نظر وجود دارد و ایشان سعی کرده‌اند که در اثر حاضر، اصول و کلیات مهم در تدوین طرح‌های پژوهشی را با ساختاری منطقی و منسجم بیان کنند. کتاب فوق، مشتمل بر سه فصل می‌باشد که مؤلف بعد از بیان پیشگفتار، آنها را به صورت سلسله‌وار و پشت سر هم ذکر کرده است.

مؤلف در فصل اول که از آن به عنوان کلیات نام برده است، سعی بر آن داشته که به سه مورد بپردازد. ابتدا روش‌هایی را که برای شناخت و کسب دانش مورد استفاده قرار می‌گیرد را ذکر می‌نماید و در مرحله‌ی بعد، فصل‌بندی مرسوم طرح‌های پژوهشی را بیان می‌کند. در این قسمت به صورت تیتروار، پنج فصل طرح‌های پژوهشی را ذکر و در مرحله‌ی آخر این فصل کتاب به اصول نگارش طرح تحقیق به صورت تیتروار می‌پردازد و شرایط انتخاب موضوع تحقیق را نیز متذکر گردیده است.

فصل دوم کتاب که به نوعی در برگیرنده‌ی کل اثر است، برگرفته از مطالب گسترده و متنوعی است که به صورت جامع مرتب شده و پشت سر هم بیان شده است.

نگارنده در این فصل که تحت عنوان مراحل نگارش طرح تحقیق است، سعی کرده که مطالب را در ۱۹ قسمت به هم متصل و زنجیروار بیاورد و در پایان هر قسمت نیز برای درک بیشتر و بهتر خواننده، مثالی مرتبط با آن را نیز آورده است که این مثال‌ها برگرفته از پایان‌نامه‌ی مؤلف می‌باشد. در قسمت اول، عنوان تحقیق بیان و بررسی می‌گردد و نکات اساسی در رابطه با آن ذکر می‌شود.

در قسمت دوم به مقدمه‌ی طرح تحقیق پرداخته و ضروریات لازم برای آن را عنوان می‌کند.

در قسمت سوم به بیان مسئله می‌پردازد و اهداف کلی در رابطه با بیان مسئله را تشریح می‌کند.

در قسمت چهارم به اهمیت و ضرورت انجام تحقیق می‌پردازد.

تعریف واژگان و اصطلاحات تحقیق را در فصل پنجم گنجانده است.

در قسمت ششم، چارچوب نظری تحقیق که مشتمل بر مبنای تحقیق و مروری بر ادبیات گذشته است، بیان گردیده و مؤلف در این قسمت بیان می‌کند که محقق می‌بایست به بررسی و نقد پیشینه‌ی تحقیق پرداخته تا عدم تکرار و اهمیت کار خود را به اثبات رسانده و در نهایت از ماحصل تحقیقات گذشته در فرضیه‌سازی استفاده نماید.

قسمت هفتم اهداف پژوهش را بیان می‌کند و در آن به هدف کلی پژوهش (که همان منظور و مقصود نهایی پژوهش است) و اهداف ویژه یا جزئی (اهداف ویژه اصولاً از مسئله‌ی پژوهش و اهداف کلی آن نشأت می‌گیرد) می‌پردازد و موارد اساسی مرتبط با اهداف کلی و ویژه را تشریح می‌کند.

در قسمت هشتم، پرسش‌ها و فرضیه‌های پژوهش را به صورت مجزا شرح می‌دهد و نکات کلیدی، راجع به پرسش‌های پژوهشی را متذکر می‌شود و در ادامه‌ی آن، فرضیه‌های پژوهشی را تعریف و سه حالت را برای بیان فرضیه، ذکر می‌نماید که عبارتند از: الف) مقایسه‌ای ب) رابطه‌ای (همبستگی) ج) اثر علت و معلولی (علی) و برای هر کدام از انواع فرضیه‌ها، مقیاس‌ها و آزمون‌های مرتبط را بیان و در آخر اصول بیان فرضیه را به صورت بندبند و مرتب بیان می‌کند.

در قسمت نهم، به انواع متغیرهای تحقیق، اعم از متغیرهای وابسته و مستقل، متغیرهای گسسته و پیوسته، متغیرهای دو ارزشی، متغیرهای کمی و کیفی، متغیرهای تعدیل کننده، کنترل شده و مزاحم می‌پردازد و برای هر کدام از آنها نیز مثالی ذکر می‌کند. در ادامه، مقیاس‌های اسمی، رتبه‌ای، فاصله‌ای و نسبی را همراه با مثال بیان می‌نماید.

قسمت دهم، مشتمل بر تعریف نظری و عملیاتی تحقیق است. در تعریف نظری که در واقع، صفات اصلی مفهوم را به طور نظری مشخص می‌سازد، از کتاب‌ها یا منابع اصلی در ارتباط با هر رشته استفاده می‌کنند. در تعریف عملیاتی هدف، برقرار ساختن ارتباط بین مفهوم و مصداق آن در واقعیت و دنیای عینی است و همچنین به انواع آن (سنجشی و آزمایشی)، شاخص‌سازی، اعتبار در مباحث تعریف عملیاتی و نحوه‌ی طبقه‌بندی در خصوص شاخص‌های ساخته شده، پرداخته می‌شود.

در قسمت یازدهم، به داده‌های مورد نیاز تحقیق نگرسته می‌شود و بنا به گفته‌ی مؤلف، داده‌ها از این نظر

ضرورت دارد که، اولاً محقق، به این مسئله پی می‌برد که اطلاعات به دست آمده، از چه نوعی هستند. ثانیاً، تا چه اندازه با اطلاعات مورد نیاز وی تناسب دارند. ثالثاً، محقق از روی داده‌ها می‌تواند، آزمون متناسب با داده‌ها را برای آزمون فرضیه‌ها برگزیند.

در قسمت دوازدهم، به انواع روش‌های تحقیق پرداخته می‌شود.

در این قسمت، تحقیقات را بر حسب موارد مختلف تقسیم‌بندی کرده‌اند، که عبارتند از:

۱- براساس هدف ۲- براساس زمان گردآوری ۳- براساس ماهیت داده‌ها ۴- براساس خصوصیات موضوع یا مسئله تحقیق ۵- براساس روش‌های جمع‌آوری اطلاعات.

هر یک از موارد پنج‌گانه‌ی فوق، خود شامل قسمت‌های متعددی می‌شوند که در کتاب به تفصیل بیان گردیده است.

قسمت سیزدهم، شامل ابزار سنجش اطلاعات است.

مؤلف در این قسمت، به اعتبار و پایایی پرداخته و منظورش از اعتبار، این است که یک مقیاس یا یک ابزار اندازه‌گیری، چه چیزی را می‌سنجد و تا چه اندازه از لحاظ سنجش موضوع موفق بوده یا کارایی دارد. سپس انواع اعتبار: (الف) محتوایی، (ب) ملاکی و (ج) سازه را تعریف کرده و شرح می‌دهد. و منظورش از پایایی این است که در صورت تکرار آزمون در شرایط مشابه، به چه میزان نتایج حاصله مشابه‌اند. همچنین پایایی را به دو نوع تقسیم کرده است: (الف) پایایی باثبات و (ب) پایایی معادل (سازگار و هم‌آهنگ) و هر کدام را به تفکیک تعریف و شرح می‌دهد.

در قسمت چهاردهم، جامعه‌ی آماری، حجم نمونه و شیوه‌ی نمونه‌گیری مطرح می‌شود.

(الف) جامعه‌ی آماری یا آزمودنی‌ها، موارد یا کسانی هستند که محقق قصد دارد درباره‌ی آنها اطلاعاتی برای پژوهش گردآوری کند و از بین آنها، نمونه‌ی تحقیق را برگزیند.

(ب) حجم نمونه: نمونه، عضوی از جامعه‌ی آماری است که خصوصیات و ویژگی غالب اعضای جامعه‌ی آماری را داراست.

مؤلف در انتخاب نمونه برای انجام تحقیق مواردی ذکر کرده که بسیار مهم و خردمندانه است و هر پژوهشگری باید حتماً آن موارد را به خاطر بسپارد و از آنها در امور پژوهشی بهره گیرد.

(ج) در شیوه‌ی نمونه‌گیری، به انواع نمونه‌گیری‌های احتمالی و غیر احتمالی پرداخته و ویژگی‌ها، محدودیت‌ها و موارد استفاده‌ی هر کدام را بیان کرده است.

نمونه‌گیری احتمالی، شامل: ساده، سیستماتیک، طبقه‌بندی شده، خوشه‌ای و دو مرحله‌ای می‌باشد و نمونه‌گیری غیراحتمالی، شامل: سهمیه‌ای، هدفدار، اتفاقی و گلوله برفی اسنوبال است.

در قسمت پانزدهم، به قلمرو پژوهش پرداخته و بیان کرده است که قلمرو پژوهش باید در حوزه‌های زمان، مکان، موضوع و محتوا تعیین شود. در ادامه هر کدام را نیز تشریح کرده است.

در قسمت شانزدهم، روش‌های آماری و تجزیه و تحلیل اطلاعات و آزمون فرضیات (برای تحقیقات میدانی) بیان گردیده و هر کدام به تفصیل شرح داده شده است و برای هر دسته از روش‌ها، فرضیات مورد نظر نیز آورده شده است.

قسمت هفدهم، واحد تجزیه و تحلیل بوده و عبارت است از واحدهایی که ما در ابتدا از آنها اطلاعات جمع‌آوری می‌کنیم و این واحدها جهت توصیف جمع وسیع‌تری یا تبیین بعضی پدیده‌ها، مدنظر قرار می‌گیرند.

در قسمت هجدهم، به زمان و مراحل اجرای طرح پرداخته می‌شود.

در قسمت نوزدهم و پایانی فصل دوم، برآورد هزینه‌های طرح (در طرح‌های مربوط به سازمان‌ها و نهادها) بیان می‌شود.

فصل سوم کتاب تحت عنوان اصول ارجاع به منبع می‌باشد که خود شامل انواع زیر است:

(الف) منابع دارای مؤلف (با شخصیت حقیقی)

ب) منابع دارای مؤلف حقوقی (اثاری که به نام سازمان‌ها یا نهادها به چاپ می‌رسند) نویسنده، هر کدام از موارد را با ذکر مثال‌های مختلف و متنوعی بیان کرده است. در ادامه‌ی کتاب (پیوست) یک نمونه طرح تحقیق تحت عنوان: «بررسی میزان نشاط (شادکامی) اجتماعی در استان تهران و عوامل مؤثر بر آن»، آورده شده است که نویسنده سعی کرده که برای یادگیری خواننده این نمونه طرح را با توجه به قالب ریخته شده در فصول سه گانه و قسمت‌های مطرح شده بیان کند. نقد کتاب:

کتاب حاضر با توجه به جدید بودن، اثری در خور و مؤثر برای استفاده‌ی دانشجویان و اساتید می‌باشد و در آن سعی شده است که با زبانی سلیس و روان، چارچوب طرح تحقیق همراه با مثال آورده شود. این اثر اگر چه با استفاده از منابع متعدد در حوزه‌ی روش تحقیق (در حوزه‌های علوم رفتاری و علوم اجتماعی) توانسته است راهنمای مفید برای استفاده باشد از جمله بیان سسله‌وار و مرتب از ایجاد سؤال و مسئله تأخیرسازی و نهایتاً نتیجه و تجزیه و تحلیل یا بیان مختصر و مفید مطالب فصول پنج‌گانه‌ی طرح تحقیق همراه با رعایت تقدم و تأخر و همچنین ذکر مثال در پایان هر قسمت در فصول سه‌گانه‌ی کتاب، اما دارای کاستی‌هایی نیز می‌باشد که اهم آنها را در سه بخش به صورت مرتب ذکر می‌شود.

بخش اول (صوری):

۱- کتاب حاضر با توجه به این که در سال ۱۳۸۶ به چاپ رسیده است، باید از رسم‌الخط فارسی (رسم‌الخط جدید) بهره می‌گرفت، ولی این امر در کتاب به چشم نمی‌خورد و همه‌ی نکات لحاظ نشده است. به عنوان مثال در بعضی از صفحات و جملات می‌بینیم که کلمات با رسم‌الخط قدیم نوشته شده است، در حالی که رسم‌الخط فارسی قدیم منسوخ شده است. به عنوان نمونه کلمه‌ی «نحوه‌ی» در - صفحه‌ی ۵۷ سطر ۱۱- به صورت «نحوه» نوشته شده است که اشتباه است.

یا در جاهای مختلفی از کتاب، علامت‌های همزه و تنوین را لحاظ نکرده است. مانند کلمه‌ی سؤال در

صفحه‌ی ۴۱ سطرهای ۱۰ و ۱۶ که به صورت سوال آورده است یا کلمه‌ی «عمدتاً»- در صفحه‌ی ۵۷ سطر ۱۲- که به صورت «عمدتاً» آورده است.

۲- علاوه بر موارد بیان شده در بالا، کلمات محدودی نیز در بعضی از صفحات به چشم می‌خورند که اشتباه نوشته شده‌اند که این موارد به احتمال فراوان به اشتباه چاپی مربوط می‌شوند مانند:

کلمه‌ی «برخودار» که صحیح آن «برخوردار» است (صفحه‌ی ۲۵ سطر ۱۱)

کلمه‌ی «تیبین» که صحیح آن «تیبین» است (صفحه‌ی ۶۸ سطر ۲۶)

کلمه‌ی «باید» که صحیح آن «بباید» است (صفحه‌ی ۱۱۱ سطر ۱۱)

۳- با توجه به رسم‌الخط جدید فارسی، باید اعداد یک تا نه به صورت حروف و اعداد ۱۰ به بالا به صورت رقم نوشته شوند که این نکته نیز در بعضی از عبارات و صفحات لحاظ نشده است مانند عدد سه (صفحه‌ی ۲۲ سطر ۱۴)

۴- مؤلف در بعضی از جملات استفاده‌ی ناصحیحی از ویبرگول کرده است. مثلاً در صفحه‌ی ۴۲ سطر ۲۲ نیازی به ویبرگول بعد از کلمه‌ی پیش فرض نیست ولی ایشان لحاظ کرده‌اند. یا در صفحه‌ی ۴۳ سطر هشت بعد از کلمه‌ی است باید از ویبرگول استفاده کرد، ولی لحاظ نشده است.

در مجموع در این بخش (صوری) مؤلف با توجه به جدید بودن کتاب، نتوانسته است رسم‌الخط جدید و فارسی و نکات نگارشی را به نحو احسن و کامل رعایت کند و در این بین اشکالات عدیده‌ای به چشم می‌خورد؛ آن هم برای کتابی که بیش از ۱۶۰ صفحه ندارد.

بخش دوم (ساختاری):

مؤلف در رابطه با ساختار و زنجیروار بودن مطالب و همچنین تقدم و تاخر موضوعات، سعی بر آن داشته که این موارد را رعایت کند و به حق در این راستا موفق بوده است. اگر چه چارچوب و اصول طرح تحقیق تقریباً در همه‌ی کتاب‌های روش تحقیق مشخص و معین است، لذا نباید از ظرافت و دقت نظر مؤلف در این کتاب چشم‌پوشی کرد.

اما در این بخش نقیصه‌ای هر چند اندک به چشم می‌خورد و آن هم در باب طریقه‌ی بیان انواع روش تحقیق است. مؤلف در پنج حوزه‌ی مختلف به بیان انواع روش‌های تحقیق پرداخته است و پنج حوزه سازگار و مستقل نمی‌باشند؛ موارد مشابه و تکراری دارند و به نظر می‌رسد اگر کلیه‌ی روش‌های تحقیق را در لوای یک تا دو نوع بیان می‌کرد و به تشریح آنها می‌پرداخت، از امر تکرار و دوباره کاری در کتاب جلوگیری کرده و خواننده را نیز دچار سردرگمی و تردید نمی‌کرد.

به عنوان مثال تحقیق آزمایشی (تجربی) را در صفحه‌ی ۶۲ تحت تقسیم‌بندی براساس زمان گردآوری بیان کرده است و در صفحه‌ی ۷۰ تحت تقسیم‌بندی براساس موضوع یا مسئله‌ی مورد بحث آورده است، در صورتی که مؤلف می‌توانست همه‌ی روش‌های تحقیق را بیان و بعد از آن روش تحقیق تجری (آزمایشی) را به صورت یک مورد آورده و توضیحات، شرایط و خصایص کامل آن را نیز بدون دوباره کاری و نقص بیان نماید.

بخش سوم (محتوایی):

با توجه به این که کتاب حاضر، اثری جدید و پرباری است و مورد استفاده‌ی دانشجویان و حتی اساتید قرار می‌گیرد و از لحاظ محتوایی نیز دارای پتانسیل بالایی است، لذا می‌تواند راهنمای بسیار مؤثری در امر پژوهش قلمداد شود.

از آنجایی که کتاب فوق از لحاظ بیکربندی و محتوا سرشار است، لذا دارای اشکالات جزئی می‌باشد و اگر این جزئیات برطرف نشود، به مرور زمان تشکیل یک کل می‌دهد و آنگاه این کل، کل کتاب را با همه‌ی پتانسیل مثبت زیر سوال می‌برد. لذا اهم نکات را به صورت مرتب در زیر بیان می‌کنیم:

- ۱- مؤلف در ابتدای اثر و در صفحات ۲۹، ۳۰ و ۳۱، سه حالت را برای بیان فرضیه ذکر کرده است:
- الف) بررسی میزان تفاوت اثر (مقایسه‌ای)
ب) بررسی میزان همبستگی و جهت آن
ج) بررسی میزان رابطه‌ی علت و معلولی (اثر علی)
- و در این تقسیم‌بندی فرضیه‌ی توصیفی را لحاظ نکرده است، زیرا به اعتقاد ایشان «عده‌ای از اساتید و محققین، فرضیه‌ی توصیفی را قبول ندارند» (صفحه‌ی ۴۱ سطرهای ۱۱ و ۱۲)
- اما در صفحه‌ی ۹۶ در تقسیم‌بندی دیگری از فرضیه‌ها چنین آورده است:
- الف) توصیفی ب) مقایسه‌ای ج) علی و همبستگی
- و این دو مطلب به نوعی به تناقض منجر می‌شود، زیرا که نویسنده در کتاب خود و در دو جای مختلف یک مطلب را به دو زبان بیان کرده است. ایشان باید چارچوب اولیه‌ای را که برای هر مطلب لحاظ کرده است، تا انتها حفظ نماید و اگر در جایی به اشکال برخورد کرد، آن را اصلاح کند نه این که به دو گونه مطالب را بیان کند؛ زیرا خواننده دچار سردرگمی و تردید می‌شود.
- ۲- مقدار خطای آزمون در برنامه‌ی spss به صورت sig نوشته می‌شود ولی در خارج از برنامه‌ی spss باید مقدار خطا به صورت p یا نوشته شود که این مطلب در کتاب لحاظ نشده است.
- ۳- مقدار خطای آزمون یا p به صورت درصد بیان نمی‌شود و به صورت اعشار بیان می‌شود که در آن اثر در برخی مواقع، نکته‌ی فوق رعایت نشده است. همانند مقدار p در صفحه‌ی ۵۶ سطر ۱۲ که مقدار آن ۵ درصد نوشته شده است.
- در ضمن اگر در برنامه‌ی spss مقدار خطا $sig = ۰.۰۰۰$ درصد به دست آمده، باید در محیط خارج از برنامه‌ی spss مقدار خطا را حداقل $p = ۰.۰۰۱$ منظور کنیم، زیرا در هیچ صورتی مقدار خطا در روش‌های آماری و تحقیقی برابر صفر ($p = ۰.۰۰$) نمی‌شود. به عنوان مثال صفحه‌ی ۵۶ سطر ۱۹، مقدار خطا $p = ۰.۰۰۱$ می‌باشد نه $sig = ۰.۰۰$.
- ۴- در کتاب حاضر در تمام مواردی (به جز یک مورد) که خواسته از آزمون t استودنت استفاده یا نام برود، به اشتباه از آزمون T استفاده کرده است.
- به عنوان مثال: صفحه‌ی ۹۷ سطر ۱۳، صفحه‌ی ۱۰۱ سطر ۱۳، صفحه‌ی ۱۰۲ (جدول).
- همان طور که می‌دانیم آزمون T یک آزمون نورمی (استاندارد شده) می‌باشد و دارای فرمول $T = ۱۰ Z + ۵۰$ است که از بین بردن نقایص Z (که در بعضی مواقع اعشاری و منفی می‌شود) به کار می‌رود و اعداد را به صورت صحیح و مثبت بیان می‌کند.
- و اما آزمون t استودنت، آزمون پارامتریک و مقایسه‌ای است و در سه نوع می‌باشد:
- الف) مقایسه‌ی میانگین یک گروه (نمونه) با میانگین جامعه
ب) مقایسه‌ی میانگین دو گروه (نمونه) مستقل
ج) مقایسه‌ی میانگین یک گروه (نمونه) در دو زمان مختلف یا مقایسه‌ی دو نمونه وابسته
- و بنابراین این دو آزمون از همدیگر مجزا و مستقل می‌باشند و باید به جای یکدیگر به کار نروند.
- ۵- مقدار همبستگی به صورت اعشاری بیان می‌شود و مقدار آن بین ۰ و ۱ می‌باشد و به صورت درصد یا نسبت بیان نمی‌شود و این نکته در کتاب بیان شده است و در اکثر جاها نیز لحاظ شده است؛ ولی علی‌رغم آن، در چند مورد مقدار همبستگی به صورت درصد بیان شده است که احتمالاً اشتباه چاپی است. به عنوان مثال صفحه‌ی ۸۰ سطر ۱۰، مقدار همبستگی ۸ درصد نشان داده شده است که اشتباه است.